

ИЗВЕШТАЈ ЗА БИТОЛСКИОТ ОКРУГ ОД 1913 ГОДИНА

Со завладувањето на Македонија и нејзиното разделување по Првата и Втората балканска војна од 1912/1913 година помеѓу балканските сојузници српските власти во делот од Македонија, што по силата на оружјето им припадна, иако сè уште не постоеја конечно прифатени граници, се зафатиле со воведување на државна администрација во т.н. „новоослободени области“. Врз основа на Законот за уредување на окрузите и околиците (срезовите) и според членот 23 од истиот Закон набргу почнале да функционираат формираните окрузи и околии. Назначените окружни началници, патем речено најдоверените полициски лица, биле задолжени по нивното формирање да поднесат целосни извештаи за состојбата и приликите во нив. Извештаите биле поднесувани до Врховната команда на српската војска — Полициско одделение, бидејќи сè уште постоела на сила воената положба и воените власти непосредно по војните биле доминантен фактор во општествено-политичкиот живот во заземените краеви.

И овој извештај, со кого сакаме да ја запознаеме нашава научна јавност, е од таков карактер. Негов автор е битолскиот окружен началник Д. Ѓ. Алимпиќ¹⁾ и содржи 22 страници машинопис со новинарски проред. При објавувањето не извршивме никакви измени. Истивот го ксерографиравме во Архи-

¹⁾ Алимпиќ Душан, роден во с. Барич, околица Посавска, округ Београдски. Правни науки завршил во Београд. Подоцна, од страна на Министерството за внатрешни работи на Србија, бил испратен да ја изучи техничко управната полициска струка во Швајцарија, Романија, Франција и Белгија. По завршените науки бил писар и комесар, а од 1908—1910 управник на Управата на град Београд. Во 1910 година Алимпиќ станал инспектор и шеф на техничката полиција која била основана по негова иницијатива. Од 1912 година бил началник на Битоолскиот округ, а од 1914 Обласен инспектор на Битоолскиот, Охридскиот и Тиквешкиот округ. Од 1918 до 1924 бил началник во Министерството за внатрешни работи каде бил унапреден за голем жупан и потоа пензионисан. Види: Станојевски, проф. Ст.: „Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка“, 1 свеска 1, Загреб, стр. 45—46.

вот на Србија во Белград, како се чува неговиот оригинал, под сигнатура: МУД-ПФ-ХV, Р 41/913.

Приведените податоци во извештајов се од различна природа. Како и сите извештаи од ваков карактер и овој почнува со податоци за географската положба, границите и големината на округот. Треба да истакнеме дека овој округ како по територија така и по бројот на населението, во споредба со другите формирани окрузи во Македонија, бил најголем.

Во делот под 2. е даден преглед на орографијата и хидрографијата. Таму се набележани планините, рамнините, езерата и реките во Округот.

Делот што се однесува за населението е посебно интересен. Вршејќи споредување со објавени извештаи од тоа време кај нас и од сличен карактер, овој извештај е различен. Ни се чини дека окружниот началник Алимпиќ покажал еден подруг однос кон Македонците во Округот. Македонците, речиси, никаде во извештајот не ги декларирал за Срби, нешто што не е во духот на завојувачките стремежи на српската буржоазија во Македонија, туку во Словени, што, сепак не си дозволил со еден потез на перото Македонците да ги трансформира во Срби. Во извештајот натаму е речено дека округот броел вкупно 326.344 жители меѓу кои Власи имало околу 40.000, Евреи 6.000 Албанци 12.000, наречувајќи ги Арнаути. Притоа Алимпиќ споменува која народносна категорија со што се занимавала што како податок не е неинтересен: Словените, односно Македонците, предимно се занимавале со земјоделие, Власите и Албанците со сточарство, додека Евреите со трговија. Поголемиот дел од земјата сè уште се наоѓал во рацете на поседниците — Турци што ја давале под закуп или на исполица.

По прашањето на просветните прилики е даден прецизен преглед за бројот и карактерот на дотогашните училишта во Округот, напоменувајќи дека постоеле српски, бугарски, турски, грчки и романски училишта. Притоа началникот напомнал дека дотогашните училишта, пред сè, имале пропагандни цели, додека ширењето на писменоста им била периферна работа.

Од изнесените податоци за административната поделба на Округот се гледа дека тој бил составен од градот Битола и шест околии: Битолска, Флоринска (Леринска) која подоцна по разграничувањето меѓу Србија и Грција и според Букурешкиот мировен договор од 1913 година, била предадена на Грција. Од овој дел на извештајов посебно се значајни приведените податоци за бројната состојба на жителите по околиците. Градот Битола броел 50.000 жители, а нејзиното население го сочинувале Срби, Бугари и Власи што не одговара на историската вистина во однос на Срби и Бугари. Овие народносни категории Алимпиќ ги употребил во духот на завојувачките стремежи на српската буржоазија спрема Македонија и во непризнавањето

на националната самобитност на македонскиот народ. Ова тврдење е во контрадикција со употребениот термин „Словени“.

Од другите податоци се гледа дека во составот на Битолската околина влегувале 20 општини и 123 села со вкупно 46.375 жители; во Флоринската (Леринската), со седиште во Битола, 8 општини и 25 села со 9.422 жители; градот Прилеп броел 22.237 жители, додека Прилепската општина била составена од 13 општини и 95 села со 51.783 жители; Охридската 27 општини и 117 села со 71.807 жители; Преспанската, со седиште во Ресен, 10 општини и 93 села со 36.000 жители; Крушевската, со седиште во Крушево, 19 општини и 65 села со 26.000 жители.

Демагошки звучи тврдењето на Алимпиќ дека народот бил задоволен што дочекал да има своја родена власт. Една негова мисла изречена нешто подолу во извештајот е во очевидна контрадикција со тоа тврдење погоре, изнесувајќи дека „со општинските деловодители оди мошне тешко, бидејќи има малку спремни и совесни. Тие кои доаѓаат од старите граници, ретко се одликуваат со овие особини“. Ни се чини дека не треба никаков коментар на ова за односот и прифаќањето на новата власт од народот!

Натаму во извештајот е даден преглед на сообраќајните средства, односно на патиштата, на шумите, на лозарството. Посебно е интересен прегледот за сточарството, бидејќи содржи бројки за сточниот фонд по околините од што може да се извлечат соодветни заклучоци за неговата бројна положба по Првата балканска војна. И бегол поглед врз овие бројки за сточниот фонд, посебно за ситната стока, покажува дека и покрај сите тешкотии за негово одржување: минатата војна, реквизиции, грабежи и сл., сепак, релативно земено, тој бил прилично висок.

За земјоделството е речено дека било прилично заостанато во споредба со земјоделството во старите граници, во однос на Србија. И Алимпиќ сметал дека најголема причина за забавување на натамошниот развикот на земјоделството биле сè уште постојните чифликсајбиски односи во земјоделството во Округот. „Една од првите должности на државата, сметал Алимпиќ, по извршената анексија на овие краеве, треба да биде решавањето на аграрното прашање, бидејќи без тоа не може да има напредок и полет во овој крај“. Оваа констатација на Алимпиќ била суштинска и строго принципиелна. Со укинување на чифликсајбиски односи што постоеле на селото можело да се претпоставува на некаков напредок. Всушност, тоа било и најпозитивното по истерувањето на Турците-османлии — рушење на феудалните остатоци во заземените краеве.

Објавувањето на вакви општи и сеопфатни извештаи, исфрлувајќи од нив сè што претставува пропаганда, несомнено е придонес во изучувањето на нашето минато.

В Р Х О В Н О Ј К О М А Н Д И

за полицајско одељење

С К О П Л Е.

Према наређењу од 23. марта тек. год. ПБр. 2354, а у смислу чл. 23. закона о уређењу округа и срезова, — Начелство има част поднети Врховној команди следећи извештај о стању и приликама у округу Битољском:

1. ПОЛОЖАЈ, ГРАНИЦЕ И ВЕЛИЧИНА ОКРУГА

Округ Битољски лежи између $40^{\circ} 41'$ (северно од села Батинско) и $41^{\circ} 34'$ (Поропољ планина) **северне ширине**, и између $38^{\circ} 10'$ (Јабланица планина западно од Коте 2232 м) и $39^{\circ} 29'$ (вис, Сама Буба) **источне дужине** од Фера, а ограничен је: са севера: Дебарским, Тетовским и Скопљанским округом, са истока: Кавадарским, са југа: Грчком, а са запада: Албанијом.

Детаљне границе округа ове су:

а) СЕВЕРНА: Почиње са планине Јабланице (Кота 2312), спушта се реком Пискупштинском у реку Црни Дрим са 6 км., потом се пење између села Данок и Лукова на планину Турију (Кота 2145) и иде овом планином и Илинском до изнад села Врежана, а за тим се спушта косом између села Илиног и Белмеваца у реку Церску, по овом реком и преко карауле „Крушка“ излази на планину Крушку и продужује њоме и планином Бабом (Кота 1654) до изнад села Селце, одакле силази косом између села Житовца и Локвена до притоке реке Блата. Одавде се граница, поред села Зрзе, пење на Поропољ планину, па њоме и планином Стражом излази на свињичку Главу (Мукус Кота 1200 м.), потом се спушта и прелази реку Десну, а одавде се пење на вис Попадију (Кота 1008 м.).

б) ИСТОЧНА: Почиње од виса Попадије и спушта се у реку Рајец према селу Мрамору, па овом реком до утока реке (без имена) која пролази кроз села Малки, Царевих и др., а затим овом безименом реком до виса „Сама Буба“. Одавде се спушта косом у Црну реку и њоме продужује до испод села Скочивира, а одавде у правој линији преко „Старковог Гроба“ на планину Чесанску (Кота 1500 м.).

в) ЈУЖНА: Почиње од планине Чесанске па се преко планине Нице спушта између села Воштарана и Забрџана у реку Сакулеву, више села Петорака, одакле у правој линији преко Коте 1100 м., излази на Коту 1550 м. — Чечево — а одавде у реку Зелаву, којом продужује до села Руљије. Одавде се пење на Грбач планину, иде њеним грebenом, па се спушта западном косом између Трена и Битинска у реку Деволи којом иде до испод Звезде, одакле се пење на планину Мали Сат. Одавде граница скреће у лево на врх Горицу и продужује контрофором између села Блаца и Пискипије, затим удара на Коту 1100 м., а одавде на реку Мокру којом иде до села Брагожде.

г) ЗАПАДНА: Почиње од села Брагожде и удара на Мокру планину па гребеном ове, поред села Червенка и Коте 1857 и 1350 излази на Бафа-Сана, а одавде преко Коте 1012, поред села Воја на Беличко Брдо Кота 1980 м. одакле поред села Горње Белице и Богавца излази на планину Јабланицу.

Ово су данашње границе округа Битољског, али ће оне бити знатно измењене по постигнутом споразуму између Србије и Грчке. Нове границе округа према Грчкој биће ове:

Полазна тачка кота 2150 ланца Камне који ограничава с југа басен горње Шкумбе, одакле граница иде на састанак овог ланца са ланцем Мокра, јужно од села Червенка. Граница затим окружује Охридско језеро пролазећи између села Брагожде и Бронесете, затим преко Коте 1100 м. иде контрфором између села Пискипс и Блаке на врх Горицу, прелази преку малог Сата, Кота 1537 и 947 м. идући контрфором Вакуфца излази на западну обалу Преспанског језера, јужно од села Конске. Затим пресеца ово језеро остављајући Србији острво Велики Град, прелази преко брежуљака непосредно јужно од Доњег Дупена, затим преко Кота 2000 2094 и 1988 пролази између Рахса и Драгоша, између Меџидли и Негочани, између Кенали и Раманли, и узима правац на вис непосредно јужно од села Кремјана, затим на исток гребеном висова обележених на карти „Старков Гроб“ и долази на Коту 1944, прелази преко Коте 2525, преко планине Нице, Коте 1700, 1160, 1440, 1058, 1550, 1375, 1201, 1341, виса Блатеца, Коте 166, 1766, 1673, 2050, 2058, 1929, 1149, 774, 858, Контрофора Гисет Балкан, Кота 560 и 241, и долази на Вардар, остављајући Грчкој село Бево. Приликом детаљног повлачења ове границе, мораће се, на некоим метима, изменити садања граница између округа Битољског и Кавадарског.

Површина округа битољског износи око 8000 км².

2. ОРОГРАФИЈА И ХИДРОГРАФИЈА

1. Планине

Округ битољски брдовит је, и са свију страна ограничен планинама. Тако се на његовој западној граници налазе **Јабланица** (2282м.) и **Мокра** (1858 м.), на северној **Турија** (2145), **Крушка** и **Баба** (1654 м.); на истоку **Нице** (2520) и Морихово, а на јужној стара **Неречка** са највишим врхом Вичом (2050).

На планину Турију наставља се планина **Перина са Галичницом** (2050 м.), а на ову **Бигла**, која се постепено спушта и превојом Бават везује са **Перистером** (2350), који са југозападне стране оивичава Битољско Поље, Под Перистером подразумевају се три гола врха, изнад самог Битоља, а целокупна планинска маса од извора Драгоровог (на Перистеру) па до Неречке планине зове се **Баба**.

Простор између Прилепског поља и Велеса испуњава Бабуна, чији је најјужнији врх, Златоврх (1427 м.) над самим Прилепом.

2. Равнице

Веће равнице округу битољском ово су:

а) **Пелагонијска**: исушено дно некадашњег Пелагонијског језера — једна је од највећих равница у Македонији јер захвата простор око 200 км. кв. Пелагонија је ограничена са севера Бабуном планином, са југа планином Нице, са запада Неречком планином, а са истока Мориховским планинама. Подељена је на три поља: Леринсо (Грчка), Битољско и Прилепско. Битољско поље двапут је веће од Прилепског.

б) **Ресанска** И оа је равница дно исушеног језера. Почиње од Преспанског језера и пружа се до Бавота. Велика је око 50 км. кв., и Ресен, на десној обали Големе реке, која је јазовима кроз варош готово је св песковита, а делом и мочарна. У средини њеној лежи варош разведана.

в) **Охридско Поље** такође дно исушеног језера, пружа се од вароши Охрида до подножја планине Петрине. Доста је плодно, али и подводно Велика је од прилике 25 км. кв. Омање равнице налазе се између Охрида и Струге, затим поред Црног Дрима и око Старове.

3. Језера и реке

У округу битољском налазе се два језера: **Охридско и Преспанско**.

Охридско језеро почиње од вароши Охрида и пружа се до варошице Подграда, која такође припада срезу охридском. Велико је 270 км. кв. са највећом дубином од 286 м. Вода му је поглавито изворска, а нарочито на источној и јужној обали. Према мишљењу г. Др. Јована Цвијића несумњиво је, да вода из Преспанског језера отиче у Охридско подземним каналом кроз Суху Гору.

Охридско језеро богато је укусном рибом, од које су најбоље пастрмке са црвеним пегама (летнице), које могу бити тешке по неколико килограма. Чувене су и јегуље, које се нарочито хватају око Сруге, и које могу бити дугачке до 1 м и тешке, понекад, до 10 килограма.

Према обавештењима охридских рибара, у језеру има 17 врста разних риба: летница, јегуља, кресница, крапотник, крап, стрв, бегвица, коран, клен, скобуст, мрен, писа, скобал, плашница, груњец, лоранац и шленец.

У прошлој годни турске власти биле су издале под закуп риболов у охридском језеру за 406.875 гроша.

Преспанско језеро удаљено је од Ресна од прилике за $11\frac{1}{2}$ сат и велико је 285,4 км кв.

После извршеног разграничавања са Грчком, једна трећина овог језера припада Грцима.

И ово језеро богато је рибом, али у мањој мери од охридског. И њена риба лошјег је квалитета: највише има шарана, док су пастрмке и јегуље врло ретке.

Главне реке у округу битољском ове су:

а) **Црни Дрим**, извире у селу Брагожди (има више извора), протиче кроз Охридско Језеро и истиче из њега код варошице Струге. Дрим тече српском територијом за 50—60 км. и потом прелази у Албанију.

б) **Црна Река**, извире испод Бигле и Јаме, протиче кроз Битољско Поље и Морихово, и улива се у Вардар ниже Градскога. Црна је једна од највећих притока Вардарских с његове десне стране.

в) **Голема Река**, извире у планини Голаку и улива се у Преспанско језеро кон села Асамати.

г) **Сатеска Река** извире у планини Турији и улива се у Дрим, код села Довојани (срез охридски). Планинска је река и често се излива из корита наносећи штету усевима.

д) **Крива Река**, извире из Буковске планине, и улива се у охридско језеро, код самог Охрида. И ово је планинска река.

ђ) **Драгор**, извире на Перистеру, изнад села Ниждопоља, протиче кроз Битољ и улива се у Црну Реку код села Трна, близу Битоља.

е) **Шемница**, извире више села Маловишта и улива се у Црну Реку, више села Новаци, у близини Битоља.

ж) **Прилепска Река**, извире код села Ораховца, а утиче у Црну Реку код села Чепигова.

з) **Елешка Река**, дози са Грчке територије, из околине Бањице, протиче кроз срез флорински и улива се у Црну близу Брода (село).

3. СТАНОВНИШТВО

Приликом пописа становништва, који је вршен марта месеца тек. год. у округу Битољском било је 326.344 душе. Кад се од овога броја одузме — одбије — становништво територије које је после извршеног пописа уступљено Албанији, може се приближно узети да данас у округу има око 300.000 становника, од којих су $\frac{2}{3}$ хрићани а $\frac{1}{3}$ муслимани. Међу последњима има око 12.000 Арнаута.

Поред муслимана, у округу још има око 40.000 Цинцара. (Куцовлаха, Аромуна) око 6000 Јевреја (у Битољу). Све остало становништво словенско је и сачињава скоро компактну масу, нарочито око Преспе и у Битољско—Прилепској равници.

Насељеност је средња; на један квадратни километар долази отприлике 40—45 становника.

Разлика у народносима утиче знатно на занимање. Док се Цинцари и Арбанаси баве поглавито сточарством, дотле су словени претежно земљорадници, а Јевреји трговци. Огромна већина плодне земље у рукама је Турака и они је махом дају под закуп или на наполицу сељанима.

Словенско становништво већином живи у задругама, веома је вредно, штедљиво, добре нарави; храни се слабо и одева просто — поглавито својим израбевинама — ретко пије алкохолна пића; побожно је и веома морално. У погледу економском стоји прилично, и ако махом ради туђу — чифлучку — земљу.

Захваљујући задругама, народ је у могућности да у приличним масама одлази у печалбу (гурбетлук) у Србију, Бугарску, Румунију и т.д., последњих година и у Америку одакле, поред новаца, доноси по мало и културе. Несумњиво је да ће ова емиграција престати чим се уреде аграрни односи у овим крајевима.

Са здрављем стоји одлично, а у погледу просветном рђаво. Ово с тога што су школе имале, на првом месту, за циљ пропагирање народности, а тек узгред ширење писмености.

У округу битољском постојале су српске, бугарске, турске, грчке и румунске школе, и то:

1. у Битољу:

- а) ТУРСКА пуна мушка гимназија са 7 разреда;
- б) турска мушка учитељска школа са 3 разреда;
- в) турска женска нижа гимназија;
- г) турска нижа војна школа са 4 разреда;
- д) Турска виша војна школа са 3 разреда;
- ђ) Више основних мушких и женски школа (турских)
- е) СРПСКА мушка нижа гимназија;
- ж) Три српске основне школе мешовите;
- з) ГРЧКА мушка виша гимназија са 7 разреда;
- и) Грчка мушка учитељска школа са 3 разреда;
- ј) Грчка женска гимназија и учитељска школа;
- к) Више основних мушких и женских школа (грчких)
- л) БУГАРСКА мушка нижа гимназија са 4 разреда;
- љ) Бугарска женска школа — гимназија са 4 разреда;
- м) Бугарска мушка учитељска школа са 3 разреда;
- н) Бугарска женска учитељска школа;
- њ) Бугарска женска радничка школа;
- о) Бугарски богословски курс (6 месеци);
- п) Више бугарских мушких и женских основних школа;
- р) РУМУНСКА мушка гимназија са 7 разреда;
- с) Румунска женска гимназија и женска радничка школа;
- т) Једна мушка, и једна женска румунска основна школа;
- у) Две **Француске** основне и продужне школе (мушка и женска), Лазористе и милосрдне сестре;
- ф) **АМЕРИКАНСКА** (протестанска) основна и продужна женска школа (пансион) на енглеском и бугарском језику; и
- х) Више **Јеврејских** мушких и женских школа.

2. у Прилепу:

а) СРПСКА гимназија са једним разредом (интернат) и основна школа;

б) БУГАРСКА троразредна гимназија, женска раденичка школа, и више основних мушких и женских школа;

в) ГРЧКА основна школа;

г) РУМУНСКА основна школа;

д) ТУРСКА нижа гимназија, мушка и женска основна школа;

Српске основне школе постоје у овим селима среза прилепског: Топланима, Врбјанима, Секирицама, Зузама, Риљеву, Слепче, Догловцу, Ропотову, Дреновцима, Горњем Селу, Дупјочанима, Добринцима, Приседау, Небригову, Кретицима, Доленцима, Гостражницама, Стровју Степанцима, Белици, Никодину, Црешљеву, Крапи, Молаарима и Криволаштанима.

У осталим селима прилепског среза постоје бугарске основне школе.

3. у Крушеву:

а) СРПСКА основна школа;

б) БУГАРСКА троразредна гимназија са основном школом;

в) ГРЧКА шесторазредна основна школа;

г) РУМУНСКА основна школа са два разреда гимназије;

По селима крушевског среза постоје бугарске основне школе.

4. у Ресну:

а) СРПСКА основна школа;

б) БУГАРСКА троразредна гимназија са основном школом;

в) ГРЧКА основна школа;

г) РУМУНСКА основна школа; и

д) ТУРСКА нижа гимназија и основна школа.

5. у Охрид:

а) СРПСКА основна школа;

б) БУГАРСКА троразредна гимназија са основном школом;

в) ГРЧКА основна школа; и

г) ТУРСКА нижа гимназија и основна школа.

6. у Струзи:

- а) БУГАРСКА троразредна гимназија;
- б) ГРЧКА основна школа; и
- в) ТУРСКА основна школа.

Српске основне школе постоје у овим селима среза охридског: Вечвану, Подгорцу, Лабуншту, и Беровцу. У овим селима има и српских цркава.

Чим се среде прилике, треба што пре приступити отварању чисто српских основних школа по селима, нижих гимназија у Охриду, и Прилепу и једне више гимназије, једне учитељске и једне пољопривредне школе у Битољу. Тако исто потребно је да се што пре подигну српске цркве у Битољу, Охриду, Ресну, Прилепу, и Струзи, јер их данас нема у овим местима, већ Срби одлазе у патријаршиске цркве.

Народ округа Битољског није, у основи, склон вршењу кривичних дела, али је, за време рата, а и првих дана по овоме, сматрао да има права да опљачка турску имовину, а нарочито велика имања-чифлуке-те је, на овај начин, задао и још задаје властима доста посла око исправљања ових ствари. Иначе су тежа кривична дела, као убиства, разбојништва, паљевине, крађе и т.д. врло ретка.

Лична и имовна безбедност у округу сада је врло добра, а кад једном наступе нормалне прилике биће, несумњиво, одлична.

4. АДМИНИСТАТИВНА ПОДЕЛА

Округ битољски сачињавају: варош Битољ и срезови: битољски, флорински, прилепски, охридски, преспански и крушевски.

Варош Битољ — окружно место — лежи под Перистером на реци Драгору, који протиче кроз сред вароши.

Поред Драгора, кроз јужни део Битоља протиче речица Куру-Дере, која лети пресушује. И Драгор и Куру-Дере озидане су кејом са обе стране.

Између Драгора и Куру-Дере, и око Драгора, лежи најлепши део вароши, који је у неколико већ добио средњоевропски тип. На левој страни Драгора налази се безестан и тргови: житни, дрварски и марвени (Ат-пазар).

Интересантно је, да у чаршији занације истог заната имају дућане једни поред других, тако да је чаршија еснафски подељена. Пада у очи велики број поткивача, седлара и самарџија, т.ј. заната који су везани за каравански саобраћај. Од осталих заната вреди још поменути: кујунџијски и терзилук.

У погледу трговинском Битољ је, под Турцима, био јак центар — главни трговачки град за цео вилајет — јер из њега воде колски и каравански путеви на све стране. Преко њега је ишла сва трговина за Албанију, и из ове за Солун, а тако исто и за Корчу и Костурски крај.

Стварање аутономне Албаније, а парочито уступање Флорине и готово целог флоринског среза Грцима, утицаће несумњиво врло рђаво на будућност Битоља, јер ће остати погранична варош без икаквог залеђа према Солуну, као што је до скоро била Враћа. Са овог разлога неопходно је потребно да се што брже приступи грађењу железнице Велес—Прилеп—Битољ—Ресен—Охрид, и да се у Битољу почне подизати индустрија, јер ће данас никако нема.

Приликом последњег пописа у Битољу је било око 50.000 становника, и то: хришћана око 24.000, муслимана око: 20.000 и мојсијеваца око 6.000 Хришћанство становништво сачињавају: Срби, Бугари и Цинцари. Бугара има око 10.000 а Цинцара, који су већином грцизирани, око 12.000. Остало су Срби и Куцовласи. Међу мухамеданцима има око 4—5.000 Арнаута.

У Битољу је столица грчког и егзархског владике и турског муфтије. Бугари имају две, Грци једну, Католици једну и Румуни-Куцовласи једну цркву. Муслимани имају 32 џамије. У Битољу дакле, нема српске цркве нити српског свештенства, те их с тога треба што пре створити.

И ако лежи на висини од 620—650 м. Битољ ипак није најздравије место, јер му је околина мочварна, а има добре пијаће воде. То је узрок што у њем готово стално влада тифус, а лети и маларија. Садашња општинска управа предузела је већ кораке да варош снабде добро пијаћом водом са Перистерера.

Ради лакшег обављања полициске службе Битољ је подељен на ових пет квартава: **Драгорски, Варошки, Војводски, Београдски и Свето-Недељски.**

Буџет прихода и расхода општине Битољске износи 500.000 дин. али ће у овој години приходи достићи и до 700.000 дин. Општина има доста свога непокретног имања, али су јој главни извори приходи старе трошаринске таксе.

Срез **Битољски**, са седиштем у Битољу, обухвата, у главном, околину ове вароши. Има 123 села, 20 општина и 46.375 становника, од којих су 6423 мухамеданци а остало словени. У селима: Магареву, Трнову и Маловишту има око 5.000 цинцара.

Кад се буде утврдило дефинитивно разграничење са Грчком, и срез флорински остане са неколико села, онда се један део среза битолског — према Грчкој — може додати срезу флоринском, ако се не нађе разлога да се овај последњи сасвим укине.

Поред среског начелника, у срезу битолском раде још три писара (од којих су двојица указом постављени за овај срез а трећи је наредбом начелства одређен на рад при овом срезу из среза флоринског) и два практиканта. Послова има много, нарочито због турских чифлука, који су пољачкани за време рата, а на које сељаци и сада стално наспрху.

Због близине Битоља становништво овог среза било је изложено много више но становништво осталих срезова — утицајима разних пропаганди, те је с тога доста јогунасто и прилично дрско.

Срез **Флорински**, такође са седиштем у Битољу, сада има 25 села, 8 општина и 9.422 становника, од којих су 1.200 мухамеданци, а остало словени.

Становништво овог среза мирно је, послушно и потпуно је задовољно са српском управом. Вест о подпадању под Грке примило је са очајањем и одмах отпочело, по сопственој иницијативи, слати телеграме Врховној Команди и у истима молити да и даље остане под Србима.

Особље среза флоринског састоји се из среског начелника, два писара (трећи је на раду у срезу битољском) и два практиканта. Канцеларијски послови срећени су и иду редовним током; ред и безбедност у срезу досада су били примерни.

Срез **Прилепски**, са седиштем у Прилепу, има 95 села, 13 општина и 51.783 становника, од којих су 40.000 словени а остало мухамеданци.

ПРИЛЕП лежи на путу Битољ—Велес (од Битоља је удаљен око 40 км.), у северном врху Битољског поља, испод самог виса Златоврха.

Приликом последњег пописа Прилеп је имао 22.237 становника, али је опште мишљење да има најмање 25.000, од којих су 7.000 муслимана а остало словени.

Прилеп је стара варош, са тесним и кривим улицама и ниским, старинским кућама. Кроз његову средину тече Прилепска река, чије обале нису озидане, те честим изливима плави околне куће и нагони им велику штету. У вароши је развијена велика трговина са житом и стоком, а од заната ковачки, абаџиски и ћурчијски.

На један сат од Прилепа. налазе развалине старог града — Марковог Града-Калета.

Особље среза Прилепског састављају: срески начелник, два писара и два практиканта. Канцеларијски послови иду редовним током; затрпности нема.

Срез **Охридски**, има 117 села, 27 општина (од којих су три варошке: Охридска, Струшка и Подградчка) и 71.807 становника, од којих су, без мало половина, мухамеданаца. Међу њима има око 7.000 Арнаута, а у варошици Подграду око 1500 Грка.

Приликом последњег пописа срез охридски имао је око 97.000 становника, али је овај број смањен на садањим уступањем знатног дела територије аутономној Албанији.

Седиште је среза охридског у вароши Охриду, која је подигнута на северној обали Охридског језера. После Битоља, Охрид је најглавнија варош на арбанашко-македонском путу и у тесним је економским везама са елбасанским крајем, с којим има доста живу трговину. Има око 12.000 становника, од којих су 5.000 Турци, а остало словени. Знатан део становника бави се рибарством, затим повртарством и воћарством. Од заната доста су напредни ћурчијски, терзијски и кујунџијски.

Охрид је по све стара и нерегулисана варош; улице су му криве, брдовите и тесне, а куће старе и без икаквог укуса. У накнаду за ове он има јединствен положај поред језера и врло благу климу, те му с тога предстоји велика будућност, нарочито ако се веже железницом са Велесом. У том случају Охрид ће, несумњиво, постати српска Женева.

У Охриду је столица егзархијског владике за Охридско-Преспанску епархију.

Варошица **Струга** удаљена је један и по сат од Охрида а лежи, у главном, на месту где Црни Дрим излази из Охридског језера. Има око 4500 становника, од којих су 1200 мухамеданци а остало хришћани. Положај Струге још је лепши од положаја Охрида, јер лежи и поред Охридског језера и поред Дрима (овај кроз њу протиче). Становници Струге поносе се овим положајем, и веле: „Како Струга нема друга“.

У Струзи је доста развијена и трговина са живом стоком и житом. Готово сва погранична места у Албанији долазе о пазарним данима у Стругу ради продаје својих производа и куповине разних намирница.

За будућност Струге неопходно је потребно да се Дрим, који се разлива и ствара мочаре у околини вароши, што пре регулише. Овим би се отклонила маларија, од које Стружани због мочвара, доста трпе, а сем тога добило би се 2—3000 хектара равног и врло плодног земљишта, које је само махом неупотребљиво. На стручњацима је да ову ствар детаљније проуче и предложи најзгоднији начин за ово Дримово регулисање.

Поред Струге, у срезу охридском налазе се још две варошице, обе на јужним обалама Охридског језера: Подградец и Старова. Прва има око 2000 а друга око 3000 становника. И једна и друга праве су арбанашке паланке.

Особље среза охридског сачињавају: срески начелник, три писара и два практиканта. Због оскудице писара — дуго времена био је само један — послови су били мало заостали, али ће ускоро бити потпуно сређени.

Срез **Преспански**, са седиштем у Ресну, има 93 села, 10 општина и 36.000 становника, од којих су 20000 словени а остало мухамеданци. У Гопешу и Јанковцу има око 6000 Цинцара.

У срезу Преспанском, а нарочито у Доњој Преспи, сусреће се прави словенски тип и језик скоро идентичан са српским.

Ресан има око 5000 становника, од који су 2000 муслимани, 500 Гркмани (грцизирани словени) а остало словени. Лежи, одприлике, на половини пута Битољ—Охрид, на један и по сат од Преспанског језера. У Ресну се израђује и по целој околини продаје врло лепа грнчарија. Трговина се углавито води са рибом и воћем. Чувене су Ресанске јабуке чији годишњи извоз достиже око пола милиона ока.

По извршеном разграничењу са Грчком, од среза Преспанског отпадне око 30 чисто словенских села.

Особље среза преспанског сачињавају: срески начелник, два писара и два практиканта. Канцеларијски послови сређени су, а ред и безбедност у срезу примерни.

Срез **Крушевски**, има 65 села, 19 општина и 26000 становника, од којих су 1500 мухамеданци, око 5000 Цинцари, а остало словени.

Овај срез готово је сав брдовит и стога му се становништво бави у великој мери сточарством, а велики део иде и у печалбу.

Седиште је среза у варошици Крушеву која је удаљена од Прилепа за 4 сата. Крушево је једна од највиших вароши Балканског Полуострва, јер лежи на висини од 1170—1200 м. има око 8000 становника, од којих су већина Цинцари. И они и словени одлазе поглавито у печалбу, тако да се слободно може рећи да је Крушево варош печалбара. Печалбари су махом дунђери и кујунџије. У вароши је прилично развијена трговина са стоком.

Особље среза Крушевског сачињавају: срески начелник, два писара и два практиканта. Канцеларијски послови отправљају се уредно; ред и безбедност до сада су били примерни.

Приликом организовања општинских власти нису свуда, без сумње услед хитње којом је овај посао вршен, изабрати најпоштенији људи за општинске часнике, нити је груписање села у општини извршено с обзиром на центре, већ су у доста случајева за седишта општина узета крајња и најудаљенија села. Због овога је, у почетку, било малог негодовања, које је постепено стишано променом непогодних општинских часника. Ипак је неопходно потребно да се, чим настану нормалне прилике, у многим местима изврши поновно груписање села у општине с обзиром на њихове заједничке интересе.

Што се тиче функционисања општинских власти оно је доста добро. Има мало тешкоће у томе што су председници, кметови и деловође махом неуки, и што не познају законе, али у накнаду зато добро слушају и тачно извршују наредбе претпостављених власти. Што је још важније, у главном су исправни и савесни. У почетку је било неколико злоупотреба, махом са турским имањима, али су оне енергично сузбијене и неисправни часници одмах уклоњени са положаја.

Народ је задовољан што је дочекао да има своје рођене власти и да се сам брине о својим локалним интересима. За општинске ствари показује доста инетресовања и полаже много на општинска звања.

Са општинским деловођама иде врло тешко, јер их је мало спремних и савесних. Они, који долазе из старих граница, ретко се одликују овим особинама, а овдашњи су неспремни. Због овога су, где год је то било могућно, у овом округу узети за општинске деловође војници, који су до сада на задовољство отправљали послове.

С обзиром на величину округа битољског, неопходно је потребно да се он — чим настану редовне прилике — подели на два округа: **Битољски** и **Охридски**, односно да срез **охридски** образује округ за себе. Он би, истина, био доста мали (71.807 становника), али би зато имао две границе: албанску и грчку. Новом округу могао би се, у крајњем случају, придружити и срез преспански — и он би онда био доста велики — али против овога стоји: а) што је Ресан ближи Битољу него Охриду, и б) што је у економском погледу упућен на Битољ.

Нови округ охридски могао би имати три среза: **Охридски** са седиштем у Охриду, **Струшки** са седиштем у Струзи и **Старовски** са седиштем у Подградцу.

5. САОБРАЋАЈНА СРЕДСТВА

Друмови су једино саобраћајно средство у округу Битољском те је, према овоме и саобраћај искључиво колски и каравански (помоћу товарних коња и мазги). У Битољу има неколико аутомобила који лети, иду до Прилепа, Ресна и Охрида, али саобраћај с њима није сигуран — кваре се.

Друмова има више, и они су у главном, добри. Били би са свим добри да није огромног саобраћаја ради војних потреба, и да народ и стока нису тако много заузети војном комором, те нису могли да стигну да их местимице наспу и оправе. Тек последњих дана почело се на овом живље радити, и до сада је много учињено, а кад се једном престане са војном комором, моћиће се, за врло кратко време, потпуно оправити сви друмови јер — што је врло важно — основа им је добра.

Главни друмови у округу битољском ови су:

а) **Битољ—Ресан—Охрид—Струга—Бафа—Сане** (гранично место према Албанији). Овај друм дугачак је одприлике око 150 километара, и једини је који из округа битољског води за Албанију. Од њега се, у Струзи, одваја пут за Дебар, и иде кроз округ битољски до Глобочице. Дужина овог пута износи 37 километара.

Од села Козјака (близу Ресна) од овог друма одваја се један крак за Корчу (Грчку). Његова дужина кроз српску територију износи око 50 километара.

б) **Битољ—Прилеп—Велес**. Дужина овог пута кроз округ Битољски износи око 45 километара.

в) **Битољ—Крушево**. Дужина овог пута износи око 45 километара.

г) **Битољ—Лерин—Солун**. Дужина овог друма кроз српску територију износи око 15 километара.

д) **Прилеп—Крушево**, у дужини 16 километара. Овај друм није потпуно довршен, отприлике на половини његове дужине, те је с тога у зимске и јесење дане непролазан за колски саобраћај.

ђ) **Прилеп—Кичево**, у дужини 20 километара.

е) **Прилеп—Кавадарци**, у дужини 28 километара (кроз округ битољски). На овом путу потребно је што пре довршити три камена моста чије је зидање било започето још под Турцима, па услед рата обустављено.

За сада се осећа потреба да се просеку још ови нови друмови:

а) **Охрид—Подградац**. Саобраћај између ова два места сада се одржава само коњима, или чамцима преко језера. Нови друм ишао би поред језера на манастир Св. Наума, и био би дугачак око 40 километара.

б) **Охрид—Подмоље—Мешевинште—Слатина—Песочани** планина **Турја—Кичево**. Овај пут ишао би долином Сатеске реке и био би дугачак око 60 километара. Турци су му већ обележили трасу. Данас нема никаквог колског саобраћаја између Кичева и Охрида, и

в) За време Турака направљен је, скоро у пола, друм између Ресна и Д. Преспе, али је услед рата остао недовршен. На неким местима недостају само мостови. Овај би друм требало што пре довршити.

Железничка пруга, која би ишла **Велес—Прилеп—Битољ—Ресан—Охрид** била би неоцењеног значаја за будућност овог округа. Ову пругу је, у осталом, Господин Министар Председник обећао депутацији битољских грађана која је недавно била у Београду, и овде сматра као позитивно да ће се приступити њеној изradi чим настану редовне прилике.

6. ШУМЕ

Округ битољски врло је сиромашан са шумама, готово их и нема. Због овога су дрва за гориво врло скупа; зимус су на пр. продавана по 0.50 дин. ока. Изузетак чини срез крушевски, у коме има прилично шуме и ако се немилице сатире за прављење ћумура.

У срезу преспанском очувано је мало манастирских и спахијских шума (државних и опште-народних нема), а у срезу охридском има шуме на планинама: Јабланичкој, Турији, а нешто мало и на планини Петринској. Делимично има шуме и на Перистеру, у срезу битољском, а поглавито више села Трнова и Магарева, и у Никодину, среза прилепског. Брда у околини Битоља, а нарочито идући Ресну, са свим су гола.

На пошумљавању требало би што брже и енергичније радити. Ради постигнућа овог циља довољно ће бити да се планине и већина оголелих брда ставе под забран, т.е. да се у њима забрани, за извесан број година, свака сеча и пуштање стоке док гора не ојача. За ово је опет потребно да се што пре установи шумска управа, у овим крајевима, поставе чувари и изврши разграничавање шума, јер је данас с обзиром на несрећеност приватно-правних односа и оскудицу јавних исправа о својини непокретности, тешко одредити шта је државно и општено-родно а шта приватно. Власти су све планине пописале као државну својину, али суседни сељани готово свуда полажу право на поједине њихове делове за исплату.

7. ВОЋАРСТВО

Воћарству се у овом крају поклања велика пажња, а нарочито у Ресну и околини, где се налазе читави воћњаци јабука, — јабучари —. Поменуто је већ, да су ресанске јабуке веома чувене, и да се у знатној количини извозе из Ресна. Цена им је на лицу места 0.40—0.50 ди нара од оке.

У срезу преспанском има још и добрих крушака, па и шљива, али су ове последње ситне, и стога им се не поклања велика пажња.

Воћарство је прилично засуљено и у срезу охридском, у коме има одличних трешања (велике као ораси и јако миришћу) мештани их зову далабазлије), јабука, крушака, дуња и т.д., и читаве шуме питомих кестенова у Дримколу.

Климатске прилике у срезовима преспанском и охридском веома су погодне за воћарство, и с тога треба поклонити нарочиту пажњу овој грани привреде подизањем, и то што пре, воћних расадника. Уз воћарство могло би се, у овим срезовима, гајити и пчеларство, које је сада занемарено.

У срезовима флоринском и крушевском нема воћа, тако рећи ни за јело, а у прилепском и битољском има доста добрих трешања и кајсија.

8. ВИНОГРАДАРСТВО

У округу битољском има прилично винограда, и сви су још на старој лози, али вино није најбољег квалитета, јер је слабо и без довољног танина. Нешто су мало боља вина у срезу охридском, где и винограда има највише.

9. СТОЧАРСТВО

Народ у овом крају занима се у доста великој мери сточарством, јер има довољно испуста за пащу, а брдовити терени нису, међутим, погодни за земљорадњу. На жалост, стока није најбољег квалитета. Говеда су ситна и неразвијена; краве просечно дају по 3 оке на дан. Бивола такође има доста, и они су крупнији. Најбоље су овце и козе, којих има свуда, а нарочито у срезу крушевском, где нису ретки сељаци који имају по 2—3000 брава оваца или коза.

Према извршеном попису стоке има:

У срезу **крушевском** говеди 7050, бивола 875, оваца 52.791, коза 23.112, коња 2042, мазги и магараца 1322 и свиња 2947 комада.

У срезу **охридском**: крупне стоке 11.700, а ситне 116.000 комада.

У срезу **прилепском**: говеда 16.078 бивола 2.019, оваца 103.170, свиња 562, коња 445, и магараца и мазги 225.

У срезу **преспанском**: говеди 4072, коња 2565, магараца и мазги 1672.

У срезу **битољском**: говеди 12.436, бивола 2434, коња 5747, мазги и магараца 3168, свиња 6434, оваца 79.483, и коза 9356; и

У срезу **флоринском**: говеди 7788, бивола 319, коња 1391, магараца и мазги 1537, оваца 45.658, коза 9000, и свиња 1478.

Свиње су полудивље расе, ситне, тешко се гоје, а месо им није тако укусно као оних у старим границама. Коњи су такође ситни, али су издржљиви; махом се употребљују за ношење терета.

За поправку сточарства, коме треба поклонити врло велику пажњу, треба што пре послати у ове крајеве приплодна грла — бикове, пастуве и нерасте — да би се раса укрштањем поправила.

Здравље стоке одлично је.

10. ПОЉОПРИВРЕДА

Као и у свима осталим гранама привређивања, тако је и у погледу земљорадње овај округ доста заостао иза наших округа у старим границама. Принос од земље није у стању да подмири потребу становни-

штва у мало слабијим годинама. Ово долази отуд што се земља не обрађује рационално, већ доста примитивно; гвоздени плугови врло су ретки; у место њих народ још употребљује дрвену ралицу. И сама земља није тако погодна изузев битолског и прилепског поља (Пелагоније); песковита је и доста слаба те се мора ђубрити. Највише се сеје пшеница, затим кукуруз, па раж, јечам и овас. Од варива и поврћа сеје највише пасуљ, затим кромпир и купус.

Развитку земљорадње, поред наведенога узрока, смета у великој мери и то, што је земља већином чифлучка, коју сељаци махом обрађују као наполичари. Једна од првих дужности државе по извршеној анексији ових крајева, треба да буде решење аграрног питања, јер без тога неможе бити напретка и полета у овом крају.

Тако исто потребно је озбиљно и много радити на усавршавању — земљорадње, и то почев од плугова па до модерних пољопривредних станица. Може се слободно рећи да округ битолски у овом погледу, као и у погледу целокупне приведе у опште, личи на једну велику необрађену њиву, на коју треба навалити са свију страна. Стручњаци треба да кажу како се ово може најбоље извести.

11. РУДНО БЛАГО И МИНЕРАЛНЕ ВОДЕ

У овом погледу је округ битолски још неиспитан, али има доста знакова који показују да ово испитивање — које треба што пре предузети — неће остати без успеха.

Близу села Болна, у срезу преспанском, налази се мајдан мермера врло доброг квалитета.

У селу Пустецу овог истог среза, налазе се трагови угља, а по тврђењу сељака могло би се пронаћи и гвожђе.

У самој околини Ресна, близу села Сопотско, има мангана, али се не експлоатише.

Близу села Аријева, у срезу крушевском, има каменог угља, судећи по свему у доста великој количини, али до сада ништа није предузимато за његову експлоатацију.

Пред самим Охридом, има доста сумпоровитих извора, а близу Битоља — у селу Христифору — кисела вода, у којој има много гвожђа.

Један извор гвоздене воде звани „Зр попе“ налази се на путу Прилеп—Велес између Абди пашиног хана и села Степанца, а у селима Асанову и Д. Врбени, среза флоринског, налазе се извори киселе воде и слојеви слане земље.

У овом истом срезу, а у селима Крушиграду, Живојини и Кобасници, налазе се слојеви угља.

Све ово требало би што пре стручњачки извидити — испитати.

Штаб Врховне Команде

Политичко одељење

П. Бр. 6260

20 августа 1913 год.

Скопље

Окружни Начелник,

Д. Б. Алимпић